

АНОТАЦІЯ

Мартинюк В. А. Природні об'єкти та природні ресурси як об'єкти цивільних прав. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2020.

У дисертації представлено комплексне дослідження теоретичних і практичних основ правового режиму природних об'єктів та природних ресурсів як об'єктів цивільних прав, сформульовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства України в частині правового регулювання речових та зобов'язальних відносин, об'єктами яких є природні об'єкти та природні ресурси.

На основі аналізу категорій «природний об'єкт» та «природний ресурс» обґрунтовується доцільність використання поняття «природні об'єкти та природні ресурси» як єдиного об'єкту цивільних прав. Природні ресурси, позначаючи корисні, споживчі характеристики відповідних частин природного середовища, не існують поза межами цього середовища, його складових – вод, земель, лісів, надр. Природні об'єкти виступають просторовим базисом для природних ресурсів та нерозривно з ними пов'язані.

Проаналізовано доктринальну правову літературу та зазначено, що екологічне і цивільне право оперують різними об'єктами, адже на відміну від екологічного права, об'єктом цивільного права можуть бути лише відособлені природні об'єкти, обмежені і чітко визначені в просторі. Дискретністю в повній мірі характеризуються земельні ділянки, водні об'єкти (озера, ставки), лісові ділянки, об'єкти тваринного світу, водні біоресурси. Вони і підпадають під правовий режим об'єктів цивільного права.

Визначено авторське поняття «природні об'єкти та природні ресурси як об'єкти цивільних прав» як функціонально і просторово відмежовані, індивідуально визначені, відособлені, юридично ідентифіковані частини чи компоненти навколишнього природного середовища, здатні задовольняти

потреби учасників правовідносин, щодо яких можуть виникати цивільні права і обов'язки. Їх ознаками виступають: здатність задовольняти потреби суб'єктів цивільних правовідносин – матеріальні та нематеріальні; дискретність, яка визначається через фізичні (місцезнаходження, розміри, межі) та юридичні (кадастровий облік) ознаки; системність, а саме: інтегрованість правової ідеї про об'єкти прав в систему основних категорій права, а, по-друге, – системний зв'язок з іншими об'єктами; «юридична прив'язка» – нормативно гарантована можливість правового закріплення їх за суб'єктами цивільного права.

Встановлено, що природні об'єкти та природні ресурси у цивільно-правовій категорії «об'єкт цивільних прав» належить до речей. З позицій поділу речей на нерухомі і рухомі, більшість природних об'єктів та природних ресурсів класифікують до нерухомості. Зроблено висновок, що природні об'єкти, розташовані на земельній ділянці, не можна вважати окремими нерухомими речами, самотійними об'єктами цивільних прав, їх роздільний цивільний оборот неможливий.

Сформульовано базисну тезу про те, що цивільно-правовий режим природних об'єктів та природних ресурсів виступає елементом комплексного міжгалузевого правового режиму природних об'єктів та природних ресурсів, спрямований на задоволення приватних майнових інтересів осіб, оперує приватно-правовими засобами регулювання. Він поширюється тільки на відносини майнового характеру, де допускається свобода та відносна самотійність учасників. Виведені особливості цивільно-правового режиму природних об'єктів та природних ресурсів, а саме: специфіка права власності на природні об'єкти та ресурси, зумовлена конституційною нормою про право власності Українського народу; більш ширший вплив публічного інтересу в механізмі цивільно-правового регулювання, що зумовлює встановлення цілого ряду обмежень цивільних прав на природні об'єкти та природні ресурси; особливий порядок виникнення цивільних прав на природні об'єкти та їх ресурси, поєднаний з реєстраційними, адміністративно-дозвільними, погоджувальними процедурами; обмеженість в цивільному обороті природних об'єктів.

Обґрунтовано погляд, що про цивільний оборот природних об'єктів та їх ресурсів варто стверджувати при переході їх як об'єктів цивільних прав у межах цивільно-правових відносин та на підставі цивільно-правових механізмів. Запропоновано під оборотоздатністю природних об'єктів та їх ресурсів розуміти врегульовану нормами цивільного права можливість переходу прав на індивідуально-визначені, відокремлені ділянки природних об'єктів та природних ресурсів від одного суб'єкта до іншого з урахуванням умов та обмежень, встановлених природноресурсовим законодавством. В основі цивільного обороту природних об'єктів та їх ресурсів лежать загальні приписи цивільного права з урахуванням специфіки, особливостей та обмежень переходу природних об'єктів та природних ресурсів і прав на них, встановлених земельним, природноресурсовим, екологічним законодавством. Пропонується відносити до особливих умов оборотоздатності природних об'єктів та природних ресурсів такі: збереження цільового призначення природних об'єктів при переході прав на них; обмеження суб'єктного та об'єктного складу відносин цивільного обороту; особливий порядок укладення правочинів (конкурсний, аукціонний); особливості визначення ціни (вартості) та майнової оцінки.

Підкреслено, що конституційне закріплення права власності Українського народу на природні об'єкти та їх ресурси є підтвердженням особливого правового режиму відповідних об'єктів. Однак, власність Українського народу не проголошена як виключна (як це визнавалося радянським законодавством в розумінні виключної державної власності на природні об'єкти), а тому природні об'єкти та їх ресурси можуть бути об'єктами державної, комунальної і приватної власності. В роботі додатково обґрунтовується нетотожність права власності Українського народу та права державної власності з погляду аналізу суб'єктів права власності та суб'єктів здійснення права власності.

На основі аналізу чинного законодавства зроблено висновок, що обсяг природних ресурсів, які можуть перебувати у приватній власності фізичних та юридичних осіб, мінімальний (за винятком, хіба що, земельних ділянок). Аргументується теза, що встановлення обмежень права приватної власності на

природні об'єкти та їх ресурси є абсолютно виправданим. Такі обмеження визначаються екологічним значенням, цінністю цих об'єктів, існуючими особливостями правової та економічної системи держави, правовими традиціями тощо. Незважаючи на відсутність в статтях спеціальних актів (Кодексу України про надра та Водного кодексу України) приписів щодо поширення на надра і водні об'єкти права приватної власності, комплексний аналіз законодавства, тлумачення ряду статей цих та Земельного кодексу України, дав підстави констатувати існування в обмеженому вигляді приватної власності на ділянки над та водні об'єкти. В роботі висунута пропозиція внесення змін в главу 27 Цивільного кодексу України, а саме: зміна її назви на «Право власності на землю (земельну ділянку) та інші природні об'єкти» та доповнення статтями, які б визначали особливості права власності на надра, ліси (земельні лісові ділянки), водні об'єкти, об'єкти тваринного світу та інші природні комплекси, як, наприклад, об'єкти природно-заповідного фонду.

На підставі аналізу та узагальнення наукових досліджень представників цивільно-правової, земельно-правової та еколого-правової науки доводиться можливість віднесення права постійного природокористування до системи речових прав. Аргументами на користь такого висновку є такі: існування цього права об'єктивно зумовлене господарсько-економічними потребами періоду реформування радянської правової та економічної системи; воно тісно пов'язане з правом власності (зокрема, публічної власності на природні об'єкти та природні ресурси) і покликане в різних юридичних формах сприяти його функціонуванню; це право належить лише визначеному законодавством колу суб'єктів і його перехід до інших осіб обмежений; абсолютний захист права постійного природокористування, що дає можливість користувачу пред'явити речовий позов у разі порушення його права; визначене законодавством цільове призначення об'єкта користування і неможливість його зміни; обов'язкова державна реєстрація.

Аналіз сучасного українського законодавства та наукових досліджень дозволяє сьогодні виокремлювати існування, крім традиційного земельного сервітуту, лісових, водних, гірничих, фауністичних, флористичних сервітутів,

які виступають різновидами земельних сервітутів. Це має знайти належне закріплення в природноресурсових законодавчих актах. Пропонується доповнити Кодекс України про надра, Водний кодекс України, Закон України «Про рослинний світ», Закон України «Про мисливське господарство та полювання» статтями, в яких закріпити можливість встановлення відповідних сервітутів з вказівкою, що їх регулювання забезпечується приписами Земельного та Цивільного кодексів України. Визнаючи дискусійність концепції запровадження публічних сервітутів, підтримана позиція заперечення введення публічного сервітуту. Закріплення такої форми регулювання суперечить сутності сервітутів як речових прав на чуже майно та веде до підміни понять. Водночас, забезпечення доступу громадян до природних об'єктів доцільно реалізувати з використанням інших правових механізмів – юридичних обмежень права власності, загального природокористування тощо.

Відзначено, що оскільки цивільно-правовий режим об'єктів регулюється нормами Цивільного кодексу України, то базові підходи, конструкції, умови дії приватно-правових механізмів повинні поширюватися і на майнові відносини, об'єктами яких виступають природні об'єкти та природні ресурси. Доцільним є розширення цивільно-правового регулювання природних об'єктів та природних ресурсів, що дозволить об'єднати діючі нині положення щодо речових та зобов'язальних правовідносин, розміщені в природноресурсових законодавчих актах; забезпечить уніфікований підхід до закріплення базових засад їх цивільно-правового режиму; сприятиме подоланню існуючих прогалин та недосконалостей виникнення, переходу та припинення прав на природні об'єкти та їх ресурси. Пропонується внести зміни в Цивільний кодекс України та доповнити його приписами, які б вказували на приналежність природних об'єктів та їх ресурсів до об'єктів цивільних прав. Зокрема, викласти в новій редакції ст. 180 Цивільного кодексу України: «Земельні ділянки, лісові ділянки, ділянки надр, замкнені природні водойми та природні ресурси, що вони включають, а також тварини є особливими об'єктами цивільних прав. До них застосовуються положення цього Кодексу, що встановлюють правовий режим речей, з урахуванням особливостей та обмежень, встановлених

законодавством»; доповнити ст. 178 Цивільного кодексу частиною такого змісту: «Цивільний оборот земельних ділянок та відособлених частин природних об'єктів допускається лише у випадках та на умовах, встановлених законодавством». Формування узгодженої системи правового регулювання речових права на природні об'єкти та природні ресурси, закріплення єдиних правил і умов їх цивільного обороту забезпечить належне здійснення і захист майнових прав на природні ресурси, сприятиме ефективному їх використанню.

Ключові слова: об'єкти цивільних прав, природні об'єкти, природні ресурси, природні об'єкти та природні ресурси як об'єкти цивільних прав, цивільно-правовий режим природних об'єктів та природних ресурсів, оборот природних об'єктів та природних ресурсів, право власності на природні об'єкти та природні ресурси, право постійного природокористування, природноресурсові сервітути.

SUMMARY

Martyniuk, V. A. Natural objects and natural resources as objects of civil rights. – Academic Research Paper (manuscript copyright).

The thesis for the degree of the Doctor of Philosophy in Law, specialty 081 Law. – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Ivano-Frankivsk, 2020.

The dissertation presents a comprehensive study of the theoretical and practical foundations of the legal regime of natural objects and natural resources as objects of civil rights, formulates proposals for improving the legislation of Ukraine in terms of the legal regulation of property and obligation relations, the objects of which are natural objects and natural resources.

Analysis of the categories “natural object” and “natural resource” provides the basis for substantiating the validity of using the concepts of “natural objects and natural resources” as the single object of civil rights. Natural resources, denoting the

useful consumer characteristics of certain parts of the environment, do not exist outside the environment and its components — waters, lands, forests, subsoil. Natural objects constitute the spatial basis for natural resources and are inextricably linked to them.

Based on the analysis of doctrinal legal literature, it is noted that environmental and civil law have different objects, since unlike environmental law, civil law is applicable only to isolated natural objects, limited and clearly defined in space. Discretion is a distinctive characteristic of land plots, water bodies (lakes, ponds), forest plots, wildlife objects, aquatic bioresources. They fall under the legal regime of objects of civil law.

“Natural objects and natural resources as objects of civil rights” are defined by the author as functionally and spatially delimited, individually designated, isolated, legally identified parts or components of the environment capable of meeting the needs of participants in legal relations who have civil rights and obligations. Their features are: the ability to meet the needs of subjects of civil law — tangible and intangible; discreteness, determined by physical (location, size, boundaries) and legal (cadastral register) features; systematicity, namely: integration of the legal regime of objects of rights into the system of the basic categories of law, and, secondly, a systemic relationship with other objects; “legal binding” — a normatively guaranteed opportunity of their legal linkage to subjects of civil law.

It is established that natural objects and natural resources from the perspective of the civil law category “object of civil rights” belong to things. In the context of the division of things into immovable and movable, most natural objects and natural resources belong to real estate. It is concluded that natural objects located on the land plot cannot be considered as separate immovable things and independent objects of civil rights; their separate civil turnover is impossible.

The basic thesis is formulated that the civil law regime of natural objects and natural resources is an element of a complex intersectoral legal regime of natural objects and natural resources that uses private legal means of regulation and is aimed at satisfying the private property interests of individuals. It applies only to property relations, where the freedom and relative independence of participants are allowed.

The specific characteristics of the civil law regime of natural objects and natural resources are defined, namely: the specifics of the property right to natural objects and resources, determined by the constitutional norm about the property right of Ukrainian citizens; the wider influence of public interest in the mechanism for civil law regulation that leads to the establishment of a number of restrictions on civil rights to natural objects and natural resources; a specific procedure for the emergence of civil rights to natural objects and their resources, combined with registration, administrative and permit procedures; a limited civil turnover of natural objects.

The view that a civil turnover of natural objects and their resources should be discussed in the context of their transition as objects of civil rights within the framework of civil law relations and on the basis of civil law mechanisms is substantiated. It is proposed to define a turnover of natural objects and their resources as the possibility (regulated by civil law) of transfer of rights to individually defined, separated areas of natural objects and natural resources from one entity to another, subject to conditions and restrictions established by natural resource legislation. The basis of a civil turnover of natural objects and their resources is constituted by the general requirements of civil law with regard to the specifics and restrictions of the transition of natural objects and natural resources and rights to them, established by legislation on land and natural resources, environmental legislation. It is proposed to describe the specific conditions of a turnover of natural objects and natural resources as including preservation of the intended purpose of natural objects in the course of the transfer of rights to them; restriction of the subject and object composition of the relations of a civil turnover; a special procedure for concluding transactions (competitive, auction); the specifics of determining the price (value) and property evaluation.

It is emphasized that the constitutional consolidation of the property right of Ukrainian people to natural objects and their resources is the confirmation of the specific legal regime of the respective objects. However, the property of the Ukrainian people is not declared exclusive (as recognized by the Soviet law in the sense of the exclusive state ownership of natural objects), and therefore natural objects and their resources can be objects of state, communal and private property.

The paper additionally substantiates the non-identity of the property right of Ukrainian people and the right of state property from the perspective of analyzing subjects of the property right and subjects of the exercise of the property right.

Based on the analysis of the current legislation, it is concluded that the amount of natural resources that can be privately owned by individuals and legal entities is minimal (excluding, perhaps, land). It is argued that the imposition of restrictions on the right of private ownership of natural objects and their resources is absolutely justified. Such restrictions are determined by the environmental significance and value of these objects, the current features of the legal and economic system of the state, legal traditions and so on. Despite a lack of special acts and instructions on the extension of the property right to subsoil and water bodies (The Subsoil Code of Ukraine and Water Code of Ukraine), a comprehensive analysis of Ukraine's legislation, interpretation of a number of articles and the Land Code of Ukraine, gave grounds to state the existence of a limited form of private ownership of land and water bodies. The paper proposes amendments to Chapter 27 of the Civil Code of Ukraine, namely: changing its name to "The property right to land (land plot) and other natural objects" and adding articles that would determine the characteristics of the property right to subsoil, forests (forest plots), water bodies, objects of fauna and other natural complexes, such as objects of nature reserve fund.

Based on the analysis and generalization of research results by scholars of civil law, land law and environmental law, the author substantiates the possibility of classifying the right of permanent use of nature as belonging inside the system of property rights. The arguments in favor of this conclusion are as follows: the existence of this right is objectively determined by the economic needs of the period of reforms in the Soviet legal and economic systems; it is closely related to the property right (in particular, public ownership of natural objects and natural resources) and is designed in various legal forms to promote its functioning; this right belongs only to a circle of subjects defined by the legislation and its transition to other persons is limited; absolute protection of the right of permanent use of nature that allows the user to file a claim in rem in case of violation of their right; the

purpose of the object of use is determined by the legislation and impossible to be changed; mandatory state registration.

The analysis of modern Ukrainian legislation and the relevant research papers allows us to talk today about the existence, in addition to traditional land easements, forest, water, mining, faunal, floral easements, which are types of land easements. This should be properly enshrined in natural resource legislation. It is proposed to supplement the Subsoil Code of Ukraine, the Water Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On Flora”, the Law of Ukraine “On Hunting Industry and Hunting” with articles that will state the possibility of establishing the corresponding easements indicating that their regulation is provided by the Land and Civil Codes of Ukraine. Recognizing the controversy of the introduction of public easements, the view of disapproving the introduction of public easements was supported. Legislating on this form of regulation contradicts the essence of easements as property rights to another person’s property and leads to the substitution of concepts.

In the meantime, it is reasonable to ensure the access of citizens to natural objects by means of other legal mechanisms — legal restrictions on property rights, public use of nature, etc.

It is noted that since the civil regime of objects is regulated by the Civil Code of Ukraine, the basic approaches, structures, conditions of private law mechanisms should apply to property relations, the objects of which are natural objects and natural resources. It deems sensible to expand the civil law regulation of natural objects and natural resources that will unite the current provisions on property and binding legal relations stated in natural resource legislation; provide a unified approach to consolidating the basic principles of their civil law regime; will help to overcome the existing loopholes and deficiencies in the emergence, transition and termination of rights to natural objects and their resources. It is proposed to amend the Civil Code of Ukraine and supplement it with instructions that would indicate the affiliation of natural objects and their resources to objects of civil rights. For instance, it is suggested to include in the new edition of Art. 180 of the Civil Code of Ukraine the following statement: “Land plots, forest plots, subsoil plots, closed natural reservoirs and natural resources that they include as well as animals are special objects of civil

rights. The provisions of this Code that establish the legal regime of things with regard to specific features and restrictions established by law shall apply to them”; to supplement Art. 178 of the Civil Code with the part of the following content: “A civil turnover of land and isolated parts of natural objects is allowed only in cases and under conditions established by law.” The formation of a harmonized system of legal regulation of property rights to natural objects and natural resources, the establishment of uniform rules and conditions of their civil turnover will ensure the proper implementation and protection of property rights to natural resources and promote their effective use.

Keywords: objects of civil rights, natural objects, natural resources, natural objects and natural resources as objects of civil rights, civil law regime of natural objects and natural resources, turnover of natural objects and natural resources, property right to natural objects and natural resources, right of permanent use of nature, natural resource easements.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Мартинюк В. А. Характеристика цивільно-правового режиму природних об'єктів та природних ресурсів. *Порівняльно-аналітичне право*: електронне наукове видання. 2018. №5. С. 130–133. URL: http://www.pap.in.ua/5_2018/34.pdf (дата звернення: 25.03.2019).

2. Мартинюк В. А. Особливості природних об'єктів і природних ресурсів як об'єктів цивільних прав. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. Ч. 1. С. 249–255.

3. Мартинюк В. Природні об'єкти як об'єкти нерухомості. *Evropský politický a právní diskurz (European Political and Law Discourse)*. 2019. Vol. 6. Issue 5. С. 76–83.

4. Мартинюк В. А. Право власності Українського народу і право державної власності на природні об'єкти та їх ресурси. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: збірник наукових статей. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2019. Випуск 49. С.164-174.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Мартинюк В. А. Особливості поширення цивільно-правового режиму на природні об'єкти та природні ресурси. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав*: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (м. Харків, 19 грудня 2018 р.). Харків, 2018. С. 277–281.

6. Мартинюк В. А. Природні об'єкти як об'єкти цивільних прав. *Одеські юридичні читання*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 9 листопада 2018 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 38–41.

7. Мартинюк В. А. Окремі питання співвідношення цивільно-правового та земельно-правового регулювання земельних сервітутів. *Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (м. Івано-Франківськ, 3-4 травня 2019 р.). Івано-Франківськ, 2019. С. 104–107.

8. Мартинюк В. А. Земельні ділянки та природні об'єкти, на них розташовані, як об'єкти нерухомості. *Особливості розвитку публічного та приватного права в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 19-20 липня 2019 р.). Харків, 2019. С. 70–73.